

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ταξιδεύω στο Αιγαίο με πλοία που δεν υπάρχουν πια, με ονόματα ετερόκλητα, σουρεαλιστικά, όπως αυτά των αλόγων του ιπποδρόμου: «Πορτοκαλής Ήλιος», «Μυρτιδιώτισσα», «Μοσχάνθη», «Αίολος», «Κωστάκης Τόγιας», «Καδιώ». Πλοία ναυπηγημένα στο Λίβερπουλ για άλλα φορτία και άλλα νερά, πλοία αργοκίνητα με μαύρες τσιμινιέρες και παστέλ χρώματα, με μονίμως υγρά καταστρώματα ποτισμένα με τη μυρουδιά του μαζούτ, της αλισάχνης, του καπνού και των μαγειρειών, πλοία με μαγικούς προορισμούς, διά Σύρον, Τήνον, Μύκονον, Αρμενιστήν, Εύδηλον, Άγιον Κήρυκον, Καρλόβασι, Βαθύ.

Ήταν οι πρώτες διακοπές και, καθώς «τρέχαμε» τη δεκαετία του '70, διαλέγαμε μέρη ανεξερεύνητα, σχεδόν παρακμιακά. Φτάναμε σε έρημες παραλίες με άδεια καφενεία, ελάχιστα τροχοφόρα και με όσο το δυνατόν λιγότερους χωροφύλακες. Τότε δεν ψάχναμε κάτι συγκεκριμένο – το ζητούμενο ήταν η φυγή. Άλλωστε, τα πράγματα τα είχε τακτοποιήσει πριν από εμάς ο Όμηρος, καθώς είχε σκορπίσει σ' όλο το Αιγαίο νησιά και ξερονήσια, πολλά από αυτά μοναχικά, μυστηριακά μόλις έπεφτε το ηλιοβασίλεμα και λιγότευε το φως. Όταν πατούσαμε στο έδαφος –σακίδια, σκηνές, αρβύλες– βλέπαμε παντού προϊστορικές πατημασιές, μυκηναϊκούς τάφους και αρχαία κατσίκια που πετάγονταν στη μέση του δρόμου απ' το πουθενά. Ζέστη, μυρωδιά των σκίνων, σκόνη και μια υπερβατική σιωπή, που τη διέκοπταν ξαφνικές συγχορδίες τζιτζικιών.

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

Στις κατοπινές περιηγήσεις, το ζητούμενο άλλαξε σταδιακά: απ' την «αναγνώριση του περιβάλλοντος και των διευθετήσεων, που θα μπορούσαν να γίνουν στο πλαίσιο του παρόντος καθεστώτος σχέσεων (οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών) για την εξασφάλιση μιας βιωσιμότητας την οποία απειλούσαν ο μαζικός τουρισμός και η άναρχη ανάπτυξη», μέχρι την αναζήτηση της ιδιαιτερότητας που συνοδεύει τον νησιωτικό χώρο απ' την εποχή της πρώτης εγκατάστασης έως τους νεότερους χρόνους, όπου η αρχαιότητα αναβιώνει μέσα απ' τις συλλογικές τύψεις και τις καταστροφές που προκάλεσαν τα παλιρροϊκά κύματα του μεσαιωνικού χριστιανισμού και της Τουρκοκρατίας. Μέσα στην κατάταξη αυτή βρίσκει τη θέση του και ο νεολιθικός «πολιτισμός» που, όπως ήταν φυσικό, παρέμενε στη σκιά της μνημειακής αρχιτεκτονικής, η οποία ξεκινά με τη Χαλκοκρατία και τελειώνει με την ελληνορωμαϊκή περίοδο (των επάλληλων, από ένα σημείο και μετά, κόσμων).

Καθώς το πεδίο των αναζητήσεων μετατοπίζεται, αλλάζει και η προσέγγισή. Πρέπει να συμφιλωθεί κανείς με την «πενιχρή» πολλές φορές συγκομιδή των ανασκαφικών ευρημάτων και να αναζητήσει την πληροφορία στις λιγότερο προφανείς πλευρές των ανακαλύψεων. Ακόμα και για τους αρχαιολόγους, η ιστορία των προϊστορικών τόπων συντίθεται πλέον από ψήγματα πραγματικότητας, από μικρές, ασήμαντες λεπτομέρειες, και απαιτεί μια έρευνα αστυνομικού τύπου, που αρχίζει, ας πούμε, μ' ένα πεταμένο κουμπί. Είναι κάτι πολύ πιο δύσκολο απ' το να συνθέσει κανείς, για παράδειγμα, τις πεσμένες κολόνες ενός ιερού, τα θραύσματα ενός αγγείου ή τις σκορπισμένες ψηφίδες ενός μωσαϊκού. «Όταν φτάσαμε για πρώτη φορά στα Ροδαφνίδια¹», μου έλεγε η Νένα Γαλανίδου, επικεφαλής της ανασκαφής, «αρχίσαμε να

1. Τα Ροδαφνίδια στο Λισβόρι Λέσβου είναι μια υπαίθρια θέση με κατάλοιπα παλαιολιθικής δραστηριότητας από το Μέσο Πλειστόκαινο.

κοιτάζουμε τις πέτρες στους γύρω αγρούς. Πέτρες κοινές με μια πρώτη ματιά, αδιάφορες στον μη ειδικό, πέτρες ενοχλητικές για τις γεωργικές εργασίες, πέτρες συσσωρευμένες σε ρίζες δέντρων, σφηνωμένες σε μάντρες και στις άκρες των χωραφιών. Κάποιες από αυτές ήταν εργαλεία της Λίθινης Εποχής. Για εμάς ήταν χρυσάφι και θησαυρός».

Αυτό το οποίο μας ελκύει στην Προϊστορία είναι η ελευθερία που μας παρέχει να βάλουμε στη θέση των πρωταγωνιστών ανθρώπους με πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά, δηλαδή να συνθέσουμε τον δικό μας μύθο. Η αρχαιολογία, και συνακόλουθα η Προϊστορία, διαφέρουν ασφαλώς απ' την Ιστορία κυρίως ως προς το ότι απορρίπτουν την εξήγηση του παρελθόντος με βάση τη σκέψη των πρωταγωνιστών – μια απόρριψη αναπόφευκτη, αφού τα άτομα δεν μπορούν να ταυτοποιηθούν ή συγχέονται με ήρωες φανταστικούς (Μίνωας, Θησέας κ.λπ.)

Σίγουρα σε αυτό συνέβαλε και η σχεδόν παντελής έλλειψη γραπτών μαρτυριών. Με βάση τα τεκμήρια που διασώθηκαν, η μινωική γραφή δεν χρησιμοποιήθηκε παρά μόνο για τις ανάγκες της λογιστικής. Η γραφή στο Αιγαίο την περίοδο αυτή δεν είναι παρά ένα πρακτικό εργαλείο για την αποτύπωση εμπειρικών αριθμητικών εννοιών, για σημειώσεις που αφορούν το βάρος ή τον όγκο των προϊόντων, για την τήρηση αρχείων σχετικών με οφειλές απ' τις οικονομικές συναλλαγές – δηλαδή, μια λίστα αποθήκης χονδρικής. Δεν υπάρχουν (τουλάχιστον δεν έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα) ούτε μακροσκελή θρησκευτικά κείμενα, όπως αυτά των Αιγυπτίων, ούτε μνημειακές επιγραφές, όπως αυτές των βασιλέων της Μεσοποταμίας. Τα δύο βασικά στοιχεία κάθε συστήματος (κατα)γραφής είναι τα διακριτικά σημεία (σχέδια που δηλώνουν ένα αγαθό) και οι αριθμοί, που δηλώνουν την ποσότητα. Ακόμη και στην Ύστερη Χαλκοκρατία, τα συλλαβικά κείμενα που βρέθηκαν σε πινα-

κίδες απλώς ενισχύουν την περιγραφή η οποία γίνεται με τα ιδεογράμματα ή προσδιορίζουν την πηγή και την προέλευση των προϊόντων. Όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί (*The Minoan Writing*, Dow 1954), «οι Κρήτες εκφράζονταν περισσότερο και καλύτερα με άλλους τρόπους, πέραν της γραφής». Αυτό είναι προφανές, αν αναλογιστεί κανείς την ποιότητα και τον εκφραστικό πλούτο της ζωγραφικής, της αγγειοπλαστικής και της γλυπτικής, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο προκύπτουν οι αισθητικές προσεγγίσεις. Ίσως, εκ πρώτης όψεως, είναι δύσκολο να το κατανοήσουμε αυτό, μια και αδυνατούμε να φανταστούμε τον σύγχρονο πολιτισμό δίχως τα γραπτά του Σαίξπηρ και του Χέμινγουει, χωρίς τα κείμενα του Μποντλέρ και του Σεφέρη. Όμως, όλα αλλάζουν. Η γραφή με το χέρι έχει ήδη εγκαταλειφθεί από μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού και αυτό που επίκειται ακόμα δεν το φανταζόμαστε.

Η έλλειψη γραφής κατ' αρχήν δεν προδιαθέτει για μια πλούσια γλώσσα. Κι όμως, πολλές απ' τις προελληνικές λέξεις που διασώζονται ξεπερνούν σε ακρίβεια και ποικιλότητα τις μεταγενέστερες γλώσσες. Ένα εξαιρετικά πλούσιο λεξιλόγιο αφορά τα φυτά, που, ως γνωστόν, έχουν ιδιαίτερη αξία όχι μόνο διατροφική, αλλά και φαρμακευτική και μεταποιητική. Στη νέα δημοτική, τα περισσότερα από αυτά αποκαλούνται πλέον «χόρτα», καθώς έχουν χάσει μεγάλο μέρος της αναγνωρισιμότητας που προϋπέθετε η συστηματική, γενικευμένη χρήση τους απ' το σύνολο του πληθυσμού. Αντίθετα, η τέχνη της Χαλκοκρατίας φανερώνει μια ιδιαίτερα διεισδυτική ματιά στην περιγραφή του φυτικού κόσμου. Ο λευκός κρίνος, ο κρόκος, ο παράλιος νάρκισσος, η ίρις και η μυρτιά απεικονίζονται στις τοιχογραφίες και στα αγγεία με ιδιαίτερη έμφαση στις λεπτομέρειες. Και όχι μόνο αυτό. Τα ζωγραφικά έργα (ως παράλληλη και πιο επεξεργασμένη γλώσσα) στοχεύουν σε μια διαφορετική λειτουργία της καλλιτεχνικής δημιουργίας από αυτήν που γνωρίζουμε σήμερα.

Στη μινωική τέχνη, η τοιχογραφία συμμετέχει στη νοηματοδότηση του χώρου και επηρεάζει τα λειτουργικά του στοιχεία. Πολύ συχνά, ο ίδιος ο χώρος υπαγορεύει τη θεματολογία, έτσι ώστε η ζωγραφική και ο διάκοσμος να επιτελούν μια αρχιτεκτονικού τύπου αποστολή, με την έννοια ότι μπορεί να τονίζουν λεπτομέρειες, να ενοποιούν χώρους (όπως, π.χ., στο Ακρωτήριο της Θήρας), να αναιρούν τους γεωμετρικούς περιορισμούς ή να υπαγορεύουν νέες χρήσεις. Άλλοτε, πάλι, οι εικαστικές παρεμβάσεις και τα διαφορετικά υλικά (και αυτό συμβαίνει κυρίως με τα ψηφιδωτά δάπεδα) σηματοδοτούν τον χαρακτήρα και την αποστολή του κτιρίου (δημόσια κτίρια) και άλλοτε αφηγούνται –συνήθως ελλειπτικά– την αντίληψη των κατοίκων για το περιβάλλον. Στις μέρες μας, μόνο οι εκκλησίες έχουν μια αντίστοιχη λειτουργία, αλλά σίγουρα δεν συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στην καθημερινότητα. Το θείο στις βυζαντινές εικόνες και στους τοίχους είναι μυστηριακό, αυστηρό, σκοτεινό, στιλιζαρισμένο και απόκοσμο. Αντίθετα, στον πολιτισμό της αρχαιότητας, τα καλλιτεχνήματα, συχνά σε φυσικό μέγεθος, είναι μια προέκταση του βιωμένου τοπίου και, όπως τα διάσπαρτα στον δημόσιο χώρο αγάλματα, συγκροτούν παράλληλους κόσμους. Η ανθρώπινη δράση και η καθημερινή ζωή συμβαδίζουν με την αναπαράστασή τους, η τοπιογραφία γίνεται μέρος του τοπίου.

Για τον λόγο αυτόν, μια απ' τις «εκπλήξεις» της σύγχρονης περιήγησης είναι και η συνάντηση με τις πολλαπλές σχολές σκέψης, οι οποίες συνιστούν ένα είδος ερμηνευτικής τής πολιτιστικής εξέλιξης, και οι απαντήσεις τους διαθλώνται μέσα απ' το πρίσμα των ιδεολογιών και των προταγμάτων, τα οποία πολλές φορές καλούνται να «υπηρετήσουν». Έχει μεγάλη σημασία, ακόμα και για τον ευκαιριακό περιηγητή, να έχει υπ' όψιν του και το πνευματικό και το πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο εξελίσσονται οι αρχαιολογικές ανακαλύψεις. Λέει, για παράδειγμα, ο Μαγκκιλιβραΐν στον

*Μινώταυρο*²: «Οι Μινωίτες του Έβανς δείχνουν πώς μια αρχαιολογική ανακάλυψη συντελείται πρώτα στο μυαλό του στοχαστή, γεννημένη απ' την ανάγκη του να αποδείξει κάτι ζωτικής σημασίας για τον ίδιο. Τα τεκμήρια που θα βρει στο χώμα είναι το τελευταίο στάδιο μιας διαδικασίας, η οποία τον οδηγεί στην εκπλήρωση της επιθυμίας του».

Είναι επίσης εξαιρετικά ενδιαφέρων ο διάλογος που συχνά προκαλείται απ' τις προεκτάσεις τις οποίες πολλές φορές δίνουν οι ανθρωπολόγοι σε αυτό που κομίζει η αρχαιολογική έρευνα. Παράδειγμα, ο Γκόρντον Τσάιλντ και η υπόθεσή του για την *ex oriente lux*, δηλαδή τον καταυγασμό της ευρωπαϊκής βαρβαρότητας απ' τον ανατολικό προϊστορικό διαφωτισμό μέσω των εμπορικών δρόμων που ξεκινούσαν απ' την Αίγυπτο, την Εγγύς Ανατολή και τη Σουμερία. Στην ουσία, ο Τσάιλντ έθεσε το ζήτημα της πολιτισμικής μετάβασης και των υλικών προϋποθέσεών της, και βέβαια η απάντησή του δεν ήταν απαλλαγμένη απ' τη φόρτιση της πίστης του στον –ακμάζοντα τότε– μαρξισμό (1930).

Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι δεν αρκεί η επιστράτευση ενός μόνο παράγοντα, όσο καθοριστικός κι αν φαίνεται από μια πρώτη άποψη, τόσο για την εξήγηση των θεαματικών εμφανίσεων των επιμέρους αιγαιακών πολιτισμών όσο και για τη δικαιολόγηση της σημασίας (με όρους γεωστρατηγικούς) των τόπων που τους φιλοξένησαν. Όμως, απ' την άλλη πλευρά, ούτε η άτακτη παράθεση δεδομένων μπορεί να δώσει χρήσιμες απαντήσεις, με τον ίδιο τρόπο που μια οποιαδήποτε πρόσμειξη λέξεων, χημικών ενώσεων κ.λπ. δεν παράγει κάποιο συνεκτικό αποτέλεσμα. Έτσι, φαίνεται ότι, παρά τα λεγόμενα, η ακμή και η πτώση της Φυλακωπής δεν μπορεί να εξηγηθούν μόνο με την υπόθεση της εμπορίας

2. Μακγκιλιβραίν Αλέξανδρος-Joseph: Αρχαιολόγος και συγγραφέας. Συμμετείχε στις ανασκαφές της Κνωσού ως έφορος Αρχαιοτήτων από το 1980. Ζει στο Παλαίκαστρο Κρήτης. Το βιβλίο του *Μινώταυρος* εκδόθηκε το 2002 από την Ωκεανίδα.

του οφιανού – όπως, άλλωστε, και το σχεδόν μονοπώλιο του χαλκού απ' την Κύθνο στην περιοχή των Κυκλάδων δεν της έδωσε κανένα συγκριτικό πλεονέκτημα. Σε αυτές τις περιπτώσεις ισχύει περισσότερο αυτό που ο Κόλιν Ρένφριου αποκαλεί «φαινόμενο της πολλαπλασιαζόμενης επίδρασης», όπου η καινοτομία παίζει πολύ πιο καθοριστικό ρόλο (π.χ. απ' την απλή συσσώρευση) στη διαμόρφωση των συνθηκών για τη μετάβαση σε ένα άλλο επίπεδο υλικής και πολιτιστικής ανάπτυξης³.

Αλλά, για να επιστρέψω στο ταξίδι, αυτό που συμβαίνει με τους αρχαιολογικούς τόπους στο Αιγαίο, είτε είναι ανασκαμμένοι είτε όχι, είναι η αίσθηση ότι βρίσκονται εκεί, σε σχετικά αδιατάρακτα τοπία, για πάρα πολλά χρόνια, πολλές φορές και για χιλιετίες, κι έτσι μπορώ να δω αυτό που έβλεπαν ο Τουρνεφόρ, ο Διόδωρος και ο Πausανίας, χωρίς τις σημαντικές αλλοιώσεις –συχνά ακυρωτικές– που μπορεί να επιφέρει ο περιγύρος. Αυτό που διαβάζω, αυτό που βρίσκω στα πρακτικά ενός συνεδρίου, αυτό που τυχαία ανακαλύπτω χαζεύοντας στο διαδίκτυο, μπορώ μ' ένα ταξίδι να το επαληθεύσω, να το φωτογραφίσω, να το περπατήσω, να το αισθανθώ περιβεβλημένο ή μη με τη μαγεία των προηγούμενων αφηγήσεων και με τη συχνά ιδιοτελή ματιά των αφηγητών – είναι όμως εκεί· κάνει ότι φεύγει, αλλά επανέρχεται· σβήνει για μεγάλες περιόδους, αλλά ξαναβγαίνει στην επιφάνεια, χωρίς βέβαια τον πλούτο που αφαιρέθηκε, χωρίς αυτό που είδε ο πρώτος ανασκαφέας, αλλά πάντως παραμένει, ως άσφαλο κομμάτι μιας εικόνας που μπορώ να δω και να ξαναδώ, να την κάνω λέξεις και δική μου νέα πραγματικότητα. Δεν είναι το ίδιο με τις πόλεις των ζωντανών ανθρώπων, ούτε καν με την ύπαιθρο. Είναι αδύνατον πια να βρω τη γειτονιά όπου γεννήθηκα, το σπίτι των παιδικών χρόνων μου, το πηγάδι,

3. Colin Renfrew, *Η ανάδυση του πολιτισμού*, MIET, 2006.

τη μάντρα, την αλάνα, το παλιό σινεμά. Είναι αδύνατον να βρω ακόμα και τα χωράφια του παππού μου, ύστερα από τους τόσους αναδιασμούς, τις αλλαγές καλλιιεργειών, τις αγοραπωλησίες, τις μεταβολές των χρήσεων, τις διευθετήσεις, τα μεγάλα έργα.

Όμως, αυτή η αίσθηση της ακίνητης διάρκειας είναι εν μέρει σωστή και εν μέρει απατηλή. Γιατί μπορεί μεν σήμερα οι αρχαιολογικοί χώροι να προστατεύονται, αλλά αυτό δεν συνέβαινε καθόλου στο παρελθόν. Αντίθετα, υπήρξαν το πεδίο μιας αδυσώπητης αντιπαράθεσης στρατών και αυτοκρατοριών που, καθώς εισέβαλλαν στο ιστορικό προσκίνηιο, σάρωναν στο διάβα τους τους παλιούς πολιτισμούς, συχνά με μια μανία που σήμερα μας φαίνεται αδιανόητη, αλλά η οποία τελικά αποδεικνύεται ότι ήταν μέρος της κουλτούρας των πολέμων και της μισαλλοδοξίας των πολιτισμικών δογματισμών. Τα φαινόμενα αυτά έπληξαν σε αφάνταστο βαθμό την κλασική αρχαιότητα. Τα μνημεία απογυμνώθηκαν απ' τους θησαυρούς τους και δεκάδες χιλιάδες αγάλματα –μαρμάρινα, μπρούτζινα και χρυσά–, μαζί με αμέτρητα έργα μικρογλυπτικής, κεραμικής και χειροτεχνίας, πήραν τον δρόμο της εξορίας και πλαισίωσαν τα δημόσια κτίρια και τις ιδιωτικές επαύλεις –ακόμα και τους χριστιανικούς ναούς– αρχικά της Ρώμης και εν συνεχεία της Κωνσταντινούπολης. Φυσικά, δεν γλίτωσαν ούτε τα κοσμήματα ούτε τα νομίσματα της –πτημένης πια– Ελλάδας, των αποικιών συμπεριλαμβανομένων. Οι επιχειρήσεις αυτές κράτησαν χρόνια, συχνά δεκαετίες· επιστρατεύθηκαν στόλοι και караβάνια μεταφορών, και, τηρουμένων των αναλογιών, ήταν οι μεγαλύτερες σε έκταση στην ιστορία της ανθρωπότητας. Και, σαν να μην έφτανε αυτό, ήρθε κι εκείνη η μεγάλη λεηλασία που συνόδευσε την επέλαση των Φράγκων της Δ' Σταυροφορίας και την Άλωση της Πόλης, τον άγριο Απρίλιο του 1204. Περισσότερα απ' τα μισά έργα τέχνης καταστράφηκαν και ό,τι απέμεινε το αποτελείωσαν οι αλλεπάλληλες πυρκαγιές και οι βαρβαρότητες

που ακολούθησαν μέχρι την οριστική πτώση του Βυζαντίου. Το ενδιαφέρον της Δύσης για τις αρχαιότερες εμφανίστηκε μετά την Αναγέννηση, μέσω των αντιλήψεων περί «αναβίωσης του ελληνικού ιδεώδους» και της εμφάνισης της «αρχαιοκαπλίας του ρομαντισμού».

Οι ανασκαφές αποκαλύπτουν την εικόνα που βλέπουμε σήμερα – τη διαμορφώνουν⁴. Ποια είναι όμως η σχέση αυτής της εικόνας με το αρχικό τοπίο, και ιδιαίτερα με το αστικό, όπου τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα, πολλά απ' τα οποία φιλοξενούσε το Αιγαίο (Αφαία, Λίνδος, Δίλος, Ηραίον, Σαμοθράκη), συνιστούν αναπόσπαστο κομμάτι της συμβολικής λειτουργικότητας των πόλεων και των μεγάλων ιερών της αρχαιότητας; Στο ερώτημα αυτό κλήθηκαν να απαντήσουν τα διαδοχικά ρεύματα των Ευρωπαίων τοπιογράφων, που συνόδευσαν τις αρχαιολογικές αποστολές απ' τον 16ο αιώνα και μετά. Φεύγοντας απ' τη χώρα τους έχουν στις αποσκευές τους τα αισθητικά δόγματα της εποχής τους: Αναγέννηση, μανιερισμός, κλασικισμός, μπαρόκ, ροκοκό, νεοκλασικισμός, ρομαντισμός. Επιστρέφοντας, φέρνουν πίσω καθένας τη δική του Ελλάδα. Μάλιστα, «πολλοί απ' τους Ευρωπαίους καλλιτέχνες του 19ου αιώνα, στην προσπάθειά τους να αποδώσουν τους χώρους αυτούς, προβάλλοντας ταυτόχρονα τόσο την ιστορική και τη μυθολογική διάστασή τους όσο και την πνευματικότητά τους, αναγκάστηκαν να επινοήσουν ένα φυσικό περιβάλλον πρόσφορο για μια νοσταλγική ανάκληση. Καθώς το ελληνικό τοπίο του 19ου αιώνα φάνταζε “παρείσακτο”, ανάξιο των ερειπίων, οι ζωγράφοι περιηγητές έσπευδαν να το εξωραΐσουν. Πράγματι, ξανά και ξανά, ο μελετητής των

4. Συχνά, βέβαια, με την ανάλογη «φορολόγηση». Ακόμη και ο Έβανς, όταν τελείωσε την ανασκαφή στην Κνωσό, είχε αποκτήσει 5.000 (!) αντικείμενα για την προσωπική συλλογή του. Φυσικά δεν το έκανε για τα χρήματα –άλλωστε, τα χάρισε πριν από τον θάνατό του στο Μουσείο Ashmolean της Οξφόρδης (με τη μεγαλύτερη συλλογή αιγαιακών ευρημάτων στον κόσμο, περίπου 10.000)–, αλλά πιθανότατα διότι πίστευε ότι τα εδικαιούτο.

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

“ελληνικών” έργων της εποχής συναντά εικόνες σκινογραφημένες με ευγενικά ερείπια, βυθισμένες σε ένα ολόχρυσο θάμπος – ένα οπτικό κλισέ που αποτελούσε μηχανικό όχημα αναδρομής προς τον Χρυσό Αιώνα»⁵.

Η αναζήτηση λοιπόν του τοπίου, τόσο στις φανταστικές όσο και στις πραγματικές ανακλάσεις του, θα μπορούσε να είναι το αντικείμενο της σύγχρονης περιήγησης, κάτι που βεβαίως διέπει σε μεγάλο βαθμό και τα κείμενα αυτού του βιβλίου. Το Αιγαίο όντως αποτελεί ένα μοναδικό νησιωτικό πολιτισμικό και οικολογικό σύστημα, που αναδύθηκε στην Ανατολική Μεσόγειο, εκεί όπου τέμνονται η ευρωπαϊκή, η ασιατική και η αφρικανική βιογεωγραφία. Τα αρχαιολογικά ευρήματα που κατά καιρούς βγαίνουν στο φως είναι εντυπωσιακά. Εκατοντάδες είναι οι προϊστορικές και οι ιστορικές αρχαιολογικές θέσεις: αρχαίες αγροικίες, μάντρες, δρόμοι, οικισμοί, νεκροπόλεις, ιερά, λατομεία, συστήματα ύδρευσης, βουλευτήρια, γυμνάσια, θέατρα, παλαιστρες, πόλεις-κράτη. Τα τοπία των νησιών –βουνίσια, περικυκλωμένα από ανέμους ακρωτήρια με άγνωστους εν πολλοίς οικισμούς της Εποχής του Λίθου και της Εποχής του Χαλκού, πόλεις και τόποι λατρείας των ιστορικών χρόνων στις εκβολές των χειμάρρων, συχνά παραχωμένοι απ’ τις προσχώσεις ή παρασυρμένοι απ’ τη θάλασσα, ελληνορωμαϊκοί οικισμοί κολλημένοι στις πλαγιές– κρύβουν μέσα τους (ακόμη) αρχαιολογικούς θησαυρούς ανεκτίμητης αξίας.

Ο ολοένα αυξανόμενος αριθμός των νέων ευρημάτων και των πληροφοριών, που έρχονται στο φως απ’ τις έρευνες των τελευταίων περίπου είκοσι χρόνων στο νησιωτικό Αιγαίο, άλλαξε την προηγούμενη εικόνα του «γενικά φτωχού υλικού». Οι ερευνητές είναι πεπεισμένοι ότι το Αιγαίο κατά

5. Φανή Τσιγκάκου, *Η φύση της γεωγραφίας*, Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών, 2005.

τη 2η π.Χ. χιλιετία, είχε «διεθνή χαρακτήρα», και πως την ίδια περίοδο εμφανίζεται μια «κοινή φάση» (Κόλιν Ρένφριου). Στη διάρκειά της, το Αρχιπέλαγος, με οικισμούς απ' τα Δαρδανέλια ως τις Κυκλάδες και απ' τη Σκύρο ως τη Σμύρνη, «ενοποιείται πολιτισμικά με τις διασυνδέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στους οικισμούς της Μικράς Ασίας και αυτούς των νησιών του ΒΑ Αιγαίου» (Χρήστος Ντούμας).

Με άλλα λόγια, δεν φτάνει μόνο να ατενίζουμε το φως, αλλά πρέπει να ψάχνουμε και στο σκοτάδι. Να θαυμάζουμε αυτό που απέμεινε, αλλά να φανταζόμαστε και αυτό που χάθηκε, και αυτό που είναι πίσω απ' την επιφάνεια των πραγμάτων. Σίγουρα, οι μεγάλοι ναοί και τα αριστουργήματα της αρχιτεκτονικής είναι αυτά που πάντα τραβούσαν την προσοχή των ανθρώπων και τροφοδοτούν τη μεγάλη βιομηχανία του τουρισμού. Όμως, υπάρχουν κι άλλα μέρη, λιγότερο λαμπερά, πλατείες όπου συνωθούνταν τα αρχαία πλήθη (αφέντες και δούλοι) και στοές όπου αντηχούσαν οι φωνές των εμπόρων και των μικροπωλητών. Εκεί κινούνται αθόρυβα σήμερα οι ελάχιστοι αποφασισμένοι περιπατητές, έτοιμοι να αναμετρηθούν με τα ελάχιστονα μυστήρια των θεμελιώσεων, με την τεχνική των αποχετεύσεων, με την εφευρετικότητα της «μικρής» πολεοδομίας.

Βέβαια, στις μέρες μας δεν υπάρχουν πια ούτε το στοιχείο της έκπληξης ούτε η ανάγκη ιδεολογικής επιβεβαίωσης, που ανάγκασαν τους παλιούς ταξιδευτές να επισκεφθούν τους ξεχασμένους τόπους και να περάσουν μήνες –πολλές φορές, χρόνια– ψάχνοντας επιγραφές σε χορταριασμένα μάρμαρα και πληροφορίες μέσα σε ξεθωριασμένες αναμνήσεις ανύποπτων χωρικών. Όμως, ανεξαρτήτως αυτού, νομίζω ότι όλοι θα θέλαμε να μας δινόταν η ευκαιρία να κρυφοκοιτάξουμε από μια χαραμάδα της Ιστορίας την παλιά εκείνη περιπέτεια με τις θαλασσοδαρμένες γαλέρες, τις άμαξες, τα μουλάρια, τα μπαούλα, τις στολές, τα στιλπνά μπρούτζινα σύνεργα –τις διόπτρες, τους θεοδόλιχους, τα γωνιόμετρα και τις πυ-

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

ξίδες-, τα καβαλέτα, τους ζωγράφους, τους χαρτογράφους, τους προστάτες ληστές, τους υποπτις προέλευσης υπηρέτες, τους αυτοδίδακτους αρχαιολόγους, τους ευφάνταστους συγγραφείς, τους προξένους, τους πράκτορες και τους απεσταλμένους, τον τρελό καλόγερο που άνοιξε την πόρτα, τον χωριάτη που έκρυψε το χέρι της Αφροδίτης και εκείνον τον ανόητο φύλακα του κάστρου που πέταξε στη θάλασσα όλα τα κλειδιά.

Επειδή αυτό είναι σχεδόν αδύνατον, συνεχίζουμε να ταξιθεύουμε – με τις δικές μας αποσκευές και τους λιγιστούς ποιητές.

*Ποιος άνεμος μετέφερε τούτα τα αγάλματα
κρατώντας τα με δυο πελώρια χέρια κάτω απ' τις μασχάλες
αντά τα πιθάκια με τη στρογγυλή αυτοπεποιθήση
αντά τα δοχεία του λαδιού και του κρασιού
αντή την πετρωμένη ευγένεια των αμφορέων
όπου η ελληνική ομορφιά έχει χαράξει με το μικρό της δάχτυλο
το στέρεο τρίγωνο, την οριζόντια σπείρα, το σοφό τετράγωνο;*

Γ. Ρίτσος